

Ispan dümewi pandemiýasy – koronawirusyň başlangyç pellesi

Category: Kitapcy, Medisina

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Ispan dümewi pandemiýasy – koronawirusyň başlangyç pellesi

ISPAN DÜMEWI PANDEMIÝASY – KORONAWIRUSYŇ BAŞLANGYÇ PELLESI

Ispan dümewi pandemiýasy dünýä boýunça takmynan 50 million adamyň ölümüne sebäp bolupdyr. Dümewiň garşysyna alnyp barylýan göreş möhletinden öň gowşadylandygy sebäpli 1920-nji ýyla çenli dowam edipdir.

Üns beriň, tegelek bir asyrdan soň täzeden möwç alan virus şu gün çykan zat däl. Ispan dümewi pandemiýasy häzirkî günüň koronawirus belasyna köptaraplaýyn düşünmäge kömek etse gerek.

■ Ispan dümewi pandemiýasy nädip döredi?

50 million adamyň ömrüniň soňlanmagyna, sosial-ykdysady ýygynçylyga getiren 1918-nji ýylyň ispan dümewinden ýüz ýyl geçensoň bütin dünýäni aýaga galdyran koronawirus (Covid-19) pandemiýasyna garşy göreşmekde käbir ähmiýetli tejribeleri we gyzykly maglumatlary öwrenip bolar.

1918-nji ýylda başlan pandemiýa garşy göreşde haýal-ýagallyga ýol berlendigi sebäpli 1920-nji ýyla çenli dowam edipdir. Maglumatlara görä ilkinji waka 1918-nji ýylyň 4-nji martynda ABŞ-nyň Kanzas şatynda ýüze çykypdyr. Ýewropada Birinji jahan urşuna gatnaşýan Fransiýada, Italiýada we urşa gatnaşmaýanam bolsa Ispaniýada dümew çaltlyk bilen ýaýraýar.

1918-1920-nji ýyllar aralygynda Ýewropada başlap, gämiler arkaly Amerika yklymlaryna-da geçen pandemiýa şol döwrüň dünýä ilatynyň üçden bir bölegine uly howp salypdyr.

Pandemiýalara köp dürli faktorlaryň ýiti täsir edýändigini üçin gelejekki çaklamalarynda iňňän hüşgär we taýýarlykly

bolmalydyr.

Koronawirusyň içki dinamikasynyň içindäki ýagdaýyna seredilende, aňsat ýokuşma häsiýetli, kesgitli dermany we waksinasy heniz tapylmadyk howply keselden söz açylýar.

Munuň mysallaryny taryhdan görmek bolýar. 1928-nji ýylyň pandemiýasynda ABŞ-de geçirilen synag bize ýol görkeziji gollanma bolup biler.

■ Näme üçin ispan dümewi diýlipdir?

Aslynda dümew Ýewropany we ABŞ-ny gurşap alanam bolsa, Birinji jahan urşunyň dowam edip duran wagty ABŞ-da, Fransiýada, Germaniýada, Angliýada gazetlerde köpçülikleýin kesel baradaky habarlaryň berilmegine ýol berilmändir, emma ispan korolynyň agyr nähoşlandygy we dümewiň Ispaniýada giňden ýaýrandygy baradaky habarlaryň berilmegine welin göz ýumupdyrlar. Şonuň üçin dünýäde dümew diňe Ispaniýada has giňden ýaýrandyr öýdülýär.

■ Ispan dümewi beýleki dümewlerinden tapawutlymy?

Ispan dümewi H1N1 görnüşinde kodlanan 2009-njy ýylyň doňuz dümewinden bari mälum jansyzyň üsti bilen orta çykypdyr.

Influenza köpçülikleýin keselleriň birnäçesine mahsus kämillik ýaşyna yetmedik çagalaryň we garrylaryň ölümi bilen birlikde ispan dümewinde ýaşlarda-da ölüm derejesi diýseň köp ýüze çykypdyr.

Ölümlerde sitokin (Haýwan we ösümlük öýjükleri arkaly döreýän, öýjükleriň bir-birleri bilen gatnaşygyny üpjün edýän protein we peptidperiň bir toparydyr. Öýjükler sitokin reseptorlary arkaly öz funksiýasyny ýerine ýetirýärler) üýtşemesinden soň bakterial superinfeksiýanyňam täsirli bolýandygy belli bolupdyr.

■ Ýokanç döwründe ABŞ-da nämeler boldy?

Filadelfiýa we Sent-Luis şäherleri özboluşly dolandyryş aýratynlyklary bolan iki şäherdir. Ýokanç keseliň 1918-nji ýylda Bostona gelen söwda gämileri arkaly ABŞ-na baryp

ýetendigi çaklanylýar. Hatda 1918-nji ýylyň sentýabr aýynda Bostona 35 mil uzaklykdaky harby bölümleriň birinde gulluk edip ýören esgere ýalňyşlyk bilen menengit kesel kesgitlemesi goýulan gününüň ertesi 1500-den gowrak esgere dümew ýolugandygyny ýazypdyrlar.

Ilkinji ýüze çykan alamatlaryň "ispan dümewi" kesel kesgitlemesi goýlanda, iki şäheriň biri-birinden düýpli tapawutlanýan dolanduryş taktikasyny herekete girizendigini görmek bolýar

Filadelfiýa ýagdaýy sowukganly garşylaýar we öňüni alyş işlerini geçirmekde haýal-ýagallyga ýol berip, işe süýrenjeňlige salýar.

Saglygy goraýyş edaralarynyň işi we raýat jemgyýeti onçakly ösmedik bolansoň, garşylyklaýyn çykyşlar peýda bermeýär hem-de 1918-nji ýylyň 28-nji sentýabrynda müňlerçe kişiniň gatnaşmagynda resmi parad geçirilýär.

■ Resmi paraddan soň näme boldy?

Paraddan sanlyja gün geçensoň şäheriň hassahanalary ispan dümewi ýolugan, gyzgyny galan, dem almasy kynlaşan adamlardan dolup-daşýar we saglygy goraýyş edaralary hassahanalara kömek berip ýetişmeýär. Müňlerçe kişi aradan çykansoň, öňüni alyş işleri berk ýola goýulýar we ýokanç doly gözegçilik astyna alynýar.

ABŞ-da 1918-njy ýylyň sentýabrynda köpçülikleýin ölümler sebäpli, ölenleriň hemmesini birden umumy mazarda jaýlap başlaýarlar.

Sent-Luisde bolsa başgaçarak çäreler kabul edilýär.

Iki adamda dümewiň alamatlary görülen basyna, berk profilaktiki çäreler kabul edilýär.

Köpçülikleýin-medeni çäreler, ýygnaklar, partiýa mitingleri ýatyrylýar. Sport duşuşyklary goýbolsun edilýär. Köpçülikleýin waksinasiýa (priwywka) geçirilýär.

Gynansak-da, Sent Luisde geçirilwn bu öňüni alyş çäreleri soňuna çenli şular ýaly tertipde dowam etdirilmeýär. Ýokanç doly gözegçilik astyna alynandyr öýdülip, iki aýdan soň –

1918-nji ýylyň noýabr aýynda öňüni alyş işleri bir demde gowşadylýar. Şol wagtdan başlabam dümew örç alyp ýaýraýar, diňe birnäçe aý geçensoň, zordan diýen ýaly ýañadan gözegçilik astyna alynýar.

Netijede ýokanjyň ýaýraýyş grafikasýnda iki şäheriň arasynda tapawut ýüze çykypdyr.

Ispan dümewi Filadelfiýa, Sent-Luis şäherlerinde dürli wagtlarda we dürli ýagdaýlarda goýberen säwlikleriniň jemgyýete ýiti täsir edipdir we netijede dümew ýoluganlaryňam sany barha artypdyr. Taryhda bu wakalara "Filadelfiýa telbeligi" we "Sent-Luis gapyllygy" ady berlipdir.

■ Ispan dümewi pandemiýasy näçe adamyň ölümüne sebäp bolupdyr?

Ispan dümewi pandemiýasy бүтін дүнýäde 20 millondan 100 milliona çenli aralykdaky adamyň ölümüne getiripdir.

Dümew bilen baglansykly bu takyk belli däl maglumatlar uruş döwründe köp ýurtda ölüm we waka sanyny hökümetleriň bukmagy sebäpli ýüze çykypdyr.

Taýýarlan: Guwanç MÄMILIÝEW,
Sтамbul uniwersitetiniň talyby.

Medisina